

Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ... ΤΗΣ ΜΑΡΩΣ ΛΟΪΖΟΥ

Πρακτικά Ημερίδας
Αθήνα, 9 Μαΐου 2009

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΑΝΤΑ ΚΑΤΣΙΚΗ-ΓΚΙΒΑΛΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

«Το Θαύμα του Κόσμου»
μέσα από το θαύμα της αφήγησης:
Το λογοτεχνικό βιβλίο γνώσης

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΓΙΑΝΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

Στο χώρο του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου, όπου οι κατηγορίες δεν είναι απόλυτα διακριτές και τα είδη συναντούν το ένα το άλλο συγκροτώντας ιδιότυπα αισθητικά μορφώματα, υπάρχουν περιπτώσεις που η λογοτεχνία δένεται με το βιβλίο γνώσεων, το παραμύθι με την αλήθεια, η μυθοπλασία με την επιστήμη και το όνειρο με την πραγματικότητα. Τότε βρισκόμαστε μπροστά σε μια ιδιαίτερη κατηγορία εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων, στα «λογοτεχνικά βιβλία γνώσης», που οδηγούν σε επιστημονικές πληροφορίες και δεδομένα μέσα από τα μαγικά μονοπάτια της λογοτεχνικής αφήγησης. Και όπως συμβαίνει με κάθε είδος που στέκεται μετέωρο ανάμεσα σε δύο αλληλοσυγκρουόμενες αντιθέσεις, έτσι και το «λογοτεχνικό βιβλίο γνώσης» είναι μάλλον δύσκολο να οριστεί και να μελετηθεί. Ιδιαίτερα αφού πρόκειται για ένα είδος υβριδικό, που ακροβατεί πάνω στο τεντωμένο σκοινί της αφήγησης ατενίζοντας συγχρόνως, σαν άλλος Ιανός, και προς τις δύο κατευθύνσεις: και προς τη μεριά του αληθινού και προς εκείνη του φανταστικού.

Άλλωστε κάθε λογοτεχνικό βιβλίο θα μπορούσε να θεωρηθεί σε κάποιον βαθμό βιβλίο γνώσης (Καρπόζηλου, 1994: 89-147), αφού ακόμη και το πιο ονειρικό παραμύθι μεταδίδει κάποιες ακριβείς πληροφορίες για τον κόσμο και τη φύση [π.χ. *Ο σκύλος και το κόκαλο* «διδάσκει» μαθήματα φυσικής για κα-

θρέπτες και είδωλα (Γιαννικοπούλου & Πρεβεζάνου (υπό έκδοση)]. Επιπλέον, το μυθοπλαστικό σύμπαν της λογοτεχνίας ανέκαθεν σεβόταν κάποιες από τις επιταγές της επιστήμης, αφού άλλοτε σε μεγαλύτερο και άλλοτε σε μικρότερο βαθμό απηχούσε την πραγματικότητα (π.χ. ο κακός λύκος είναι σαρκοφάγος, ενώ το καλό αρνί φυτοφάγο).

Γι' αυτό, το κομβικό σημείο για το χαρακτηρισμό ενός βιβλίου ως «γνώσεων με αφηγηματικό μανδύα», θα μπορούσε να είναι η πρόθεση μετάδοσης γνώσεων έτσι όπως αυτή εγγράφεται στο κείμενο: αν το βιβλίο φανερά επιδιώκει να μεταδώσει γνώσεις και χρησιμοποιεί γι' αυτό την αφήγηση, θεωρώντας ότι αυτή αποτελεί το ελκυστικότερο και καταλληλότερο μέσο για να φτάσει η γνώση στα παιδιά, τότε πρόκειται σαφώς για ένα «αφηγηματικό/λογοτεχνικό βιβλίο γνώσεων». Μάλιστα, ο επιθετικός προσδιορισμός «αφηγηματικό/λογοτεχνικό» φαίνεται να λειτουργεί ως αξιολογικό κριτήριο, αφού κάποια από τα βιβλία είναι απλώς αφηγηματικά κείμενα χωρίς ιδιαίτερη λογοτεχνική αξία, ενώ κάποια άλλα η επιστημονική/διδασκαλική πρόθεση δεν τα εμποδίζει να παρουσιάζουν έντονη λογοτεχνικότητα. Έτσι, στο ήδη γνωστό συνεχές δίπολο (Γκίβαλου, 1999), όπου από τη μία υπάρχει το «βιβλίο γνώσεων», από την άλλη το «λογοτεχνικό» και στο ενδιάμεσο όλες οι επιμέρους κατηγορίες, θα πρέπει να προστεθεί, δίπλα στο «αφηγηματικό βιβλίο γνώσεων», και η επιπλέον διαβάθμιση του «λογοτεχνικού».

Από την άλλη η L.M. Rosenblatt μιλάει για δύο διαφορετικές μορφές ανάγνωσης, θεωρώντας ότι κατά την «πληροφοριακή» ο αναγνώστης διέρχεται μάλλον βιαστικά το κείμενο, καθώς κυρίως ενδιαφέρεται για την απόκτηση κάποιων πληροφοριών (για παράδειγμα, όταν μια μητέρα διαβάσει τις οδηγίες χρήσης ενός φαρμάκου γιατί το παιδί της κατάπιε κάποια ποσότητα από αυτό, είναι φυσικό να νοιάζεται όχι για τις λέξεις και τις εκφράσεις που χρησιμοποιούνται, π.χ. αν αναφέρεται ως «φάρμακο», «δηλητήριο», «σκεύασμα», «φαρμάκι», αλλά μόνο για το... αντίδοτο), ενώ αντίθετα στην «αισθητική», μια βιωματική ανάγνωση, σημασία έχει η εμπειρία, το ταξίδι (π.χ.

ανάγνωση ποιήματος) (Rosenblatt, 1978: 22-47). Παρά το ότι και η ίδια η Rosenblatt μίλησε για ένα συνεχές διαφορετικών διαβαθμίσεων, οι οποίες ενώνουν την «πληροφοριακή» (effe-rent reading) με την «αισθητική ανάγνωση» (aesthetic reading), εντούτοις δεν θεώρησε ότι ο καθοριστικός παράγοντας ορισμού τους είναι το κείμενο. Ως γνήσια εκπρόσωπος των αναγνωστικών θεωριών [«συναλλακτική θεωρία» (transactional theory)], διατείνεται ότι η διαφορά τους έγκειται στον αναγνώστη και στο πώς εκείνος θα προσεγγίσει το κείμενο.

Έτσι, όχι μόνο διαφορετικοί αναγνώστες υιοθετούν διαφορετική αναγνωστική στάση, «αισθητική» ή «πληροφοριακή», απέναντι στο ίδιο κείμενο —π.χ. διαβάζοντας *Τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη* ένας συλλέγει ιστορικό υλικό, ενώ ο άλλος τα χαίρεται ως ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον αισθητικό κείμενο— αλλά ακόμη και ο ίδιος αναγνώστης για το ίδιο κείμενο (π.χ. τμήματα της Αγίας Γραφής) και κατά την ίδια ανάγνωση μπορεί κάποια σημεία να τα διαβάσει αισθητικά (η απόλαυση των λέξεων) και άλλα πληροφοριακά (η κρατούσα άποψη για το δόγμα). Εξαρτάται από την «επιλεκτική προσοχή» (selective attention) του αναγνώστη, που, λειτουργώντας με τρόπο ανάλογο με αυτό των περιόδων ενός παραθύρου που άλλοτε ανοίγουν εντελώς κι άλλοτε μόνο λίγο, θα επιτρέψει ή δεν θα επιτρέψει σε συγκεκριμένα στοιχεία του κειμένου, πληροφορίες ή αισθητικές εμπειρίες, να φτάσουν σε αυτόν και να φωτίσουν γνωστικά ή βιωματικά το αναγνωστικό γεγονός. Η «επιλεκτική προσοχή», ως στάση και πρόθεση του ίδιου του αναγνώστη, θα του δώσει τη δυνατότητα να βρει τη γνώση της πραγματικότητας ή τη χαρά της φαντασίας μέσα στο ίδιο κείμενο (Rosenblatt, 1978: 66-68, 77, 167-168).

Και αν κάτι τέτοιο ενδέχεται να συμβεί ως ένα βαθμό με όλα τα λογοτεχνικά κείμενα, σίγουρα βρίσκει μεγαλύτερη εφαρμογή στα λογοτεχνικά βιβλία γνώσεων, τα οποία στην πραγματικότητα αποτελούν ένα προκλητικό κράμα επιστημονικών δεδομένων και μυθοπλαστικών στοιχείων. Γι' αυτό κι ένας άλλος όρος που θα μπορούσε ενδεχομένως να αποδοθεί σε αυτή την

κατηγορία είναι ο μη δόκιμος «Επιστημονική Λογοτεχνία» – κατ' αναλογία με τη «Μαθηματική Λογοτεχνία» [π.χ. *Ο θείος Πέτρος και η εικασία του Γκόλντμπαχ* (1992) του Απόστολου Δοξιάδη, *Το θεώρημα του παπαγάλου* (1999) του Denis Guedj, *Φουφήχτρα, η μάγισσα με την ηλεκτρική σκούπα* (1996), του Ευγένιου Τριβιζά].

Συμβαίνει, όμως, ο αντίστοιχος αγγλικός «Science Fiction» να χρησιμοποιείται για τη Λογοτεχνία Επιστημονικής Φαντασίας, η οποία, παρά το γεγονός ότι στηρίζεται στην επιστήμη (ίσως σε ποσοστό 25%, σύμφωνα με τη γνωστή ποσόστωση του Geppback), εντούτοις απομακρύνεται από την πραγματικότητα δημιουργώντας κόσμους φανταστικούς και απίθανους. Η Λογοτεχνία Επιστημονικής Φαντασίας, αν και είναι δύσκολο να οριστεί –ο M. Glassy (2001) ισχυρίζεται ότι με την επιστημονική φαντασία συμβαίνει ό,τι και με την πορνογραφία: δεν μπορείς να την ορίσεις, αλλά πάντα την αναγνωρίζεις όταν τη συναντήσεις– τόσο στην πιο κλασική της μορφή (hard Science Fiction), όταν στηρίζεται στις φυσικές επιστήμες, την αστρονομία, τη χημεία, την ιατρική και τις νέες τεχνολογίες, όσο και στην ηπιότερη (soft Science Fiction), όταν βασίζεται στην κοινωνιολογία, την ψυχολογία, την ανθρωπολογία, την ιστορία και τις κοινωνικές ή πολιτικές επιστήμες, ο επιστημονικός πυρήνας του βιβλίου αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία θα στηριχθεί ένας ολόκληρος φανταστικός κόσμος. Επειδή τα βιβλία επιστημονικής φαντασίας κατασκευάζουν κόσμους βασισμένους στην ετερότητα (π.χ. ταξίδια στο χρόνο, μακρινοί πλανήτες, εναλλακτικά σύμπαντα, διαφορετική έκβαση ιστορικών γεγονότων, η ζωή μετά την καταστροφή του πλανήτη), τα γεγονότα που περιγράφονται προβάλλονται πάντα ως αληθοφανή, αλλά πότε ως αληθινά (Παπαντωνάκης, 2001).

Αντίθετα, στα «λογοτεχνικά βιβλία γνώσης», ακόμη και όταν αυτά μετέρχονται τεχνικές γνωστές από το μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας, ο στόχος τους είναι προφανής: να μεταδώσουν γνώσεις και να μυσούν τον αναγνώστη στη μαγεία της πραγματικότητας. Έτσι, για παράδειγμα, το βιβλίο της

Μάρως Λοΐζου *Ταξίδι στην καρδιά του πυρήνα* (2001β), παρά το γεγονός ότι χρησιμοποιεί το γνωστό εύρημα της σμίκρυνσης της κεντρικής ηρωίδας, ώστε να μπορέσει να εισβάλει στον πυρήνα και να ταξιδέψει πάνω σε ένα ηλεκτρόνιο, ο σκοπός του κειμένου είναι η ενημέρωση των αναγνωστών για το τι συμβαίνει στην καρδιά της ύλης. Σε ένα βιβλίο γνώσης και λογοτεχνίας –(non)fiction book, με την παρένθεση να αποκλείει και συγχρόνως να αποδέχεται (Yannicoroulou, 2003)– η ιστορία αναδεικνύει την επιστήμη, ενώ τα παραμυθικά στοιχεία της πλοκής προβάλλουν την πραγματικότητα.

Υπηρέτης δύο αφεντάδων, το «λογοτεχνικό βιβλίο γνώσεων» κατορθώνει, στις πολύ καλές του στιγμές, να ανταποκριθεί στο διπλό του ρόλο: να χαρίσει μια ευχάριστη φανταστική ιστορία και συγχρόνως να γνωρίσει στα παιδιά-αναγνώστες του τον πραγματικό κόσμο. Σε αυτή την περίπτωση, η αξιολόγηση των σχετικών βιβλίων είναι απαραίτητο να συνυπολογίζει δύο ειδών κριτήρια: αισθητικά, όπως ενδιαφέρουσα πλοκή και καλοδουλεμένοι χαρακτήρες, αλλά και επιστημονικά, όπως σαφήνεια, μεταδοτικότητα και εγκυρότητα. Και όχι μόνο τα πρώτα αλλά και τα δεύτερα αποδεικνύονται ιδιαίτερα σημαντικά, μιας και κάποιες φορές παρόμοια βιβλία διολισθαίνουν στην αναπαραγωγή λανθασμένων επιστημονικών αντιλήψεων.¹ Στην κατηγορία του «λογοτεχνικού βιβλίου γνώσεων» φαίνεται να ανήκουν τα βιβλία της σειράς «Το Θαύμα του Κόσμου», σε κείμενα Μάρως Λοΐζου και εικονογράφηση Κατερίνας Βερούτσου. Σε όλα τα παραπάνω βιβλία είναι σαφής η πρόθεση της συγγραφέως να μιλήσει με τρόπο απλό και προσιτό στα παιδιά για θέματα που άπτονται της επιστήμης. Από το μακρόκομο, την αρχή (*Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένα κοσμικό αυγό*) και την εξέλιξη του σύμπαντος (*Η πορεία της ζωής*), των έμβιων όντων (*Το πέτρινο βιβλίο*) και του ανθρώπινου είδους (*Ο άνθρωπος προχωρεί*) μέχρι το μικρόκομο των ατόμων (*Ταξίδι στην καρδιά του πυρήνα*) και τα μυστικά της γέννησης (*Η πιο όμορφη*

¹ Π.χ. αναφορικά με τις φάσεις του φεγγαριού, βλ. Trundle & Troland, 2005.

πορτοκαλιά του κάμπου, Τα δυο ερωτευμένα ξαρκάδια) και του θανάτου (*Ο θάνατος γαϊδαράκος*), τα βιβλία θίγουν θέματα που προέρχονται από μία ευρεία γκάμα επιστημών, συμπεριλαμβανομένων της αστρονομίας, της χημείας, της παλαιοντολογίας, της ιστορίας, αλλά και της ανθρωπολογίας. Και είναι ευτύχημα ότι σε αυτά τα βιβλία ο έντονα πληροφοριακός τους χαρακτήρας δεν αντιμάχεται τη λογοτεχνικότητά τους, αφού η γνώση προσεγγίζεται μέσα από την ποίηση των λέξεων και των εικόνων.

Η σειρά «Το Θαύμα του Κόσμου» της Λοΐζου προβαίνει έμπρακτα στην ενοποίηση δύο περιοχών φαινομενικά αντίθετων. Μάλιστα αυτή η σύμφυση εννοιολογικών «αντιφατικών» παραμέτρων υποστηρίζεται αφηγηματικά από το κείμενο της Λοΐζου, που συχνά επιχειρεί την ενοποίηση του διηγητικού χώρου και χρόνου ως ένα αφηγηματικό ανάλογο μιας ασύνειδης προσπάθειας να γεφυρωθούν όσα είθισται να θεωρούνται αγεφύρωτα. Στο βιβλίο *Ο θάνατος γαϊδαράκος* (2008β), για παράδειγμα, με τον παλιό γάιδαρο να ζει μέσα στο νιούτσικο γαϊδαράκο, παρελθόν και μέλλον συνυπάρχουν στο παρόν· ο ένας έξω στον ήλιο και ο δεύτερος θαμμένος κάτω από το χώμα, συμμετέχουν και οι δύο στο θαύμα της ζωής και κρατούν μαζί το περασμένο με το τωρινό, αυτό που έφυγε με εκείνο που έρχεται. Αλλά και στο *Πέτρινο βιβλίο* (1999) παρατηρείται η ίδια ενοποίηση του χρόνου, καθώς το απολίθωμα ενός φυτού πάνω σε ένα θαλασσινό βότσαλο εγγράφει συγκινητικά το παρελθόν του κόσμου μέσα στο παρόν και το κρατά καλά κλεισμένο για το μέλλον. Από την άλλη στο *Ταξίδι στην καρδιά του πυρήνα* (2001β) παρατηρείται λεκτικά και εικονογραφικά μια αξιοθαύμαστη μεταφορά από τον μικρόκοσμο στο μακρόκοσμο, αφού τα ηλεκτρόνια συμπεριφέρονται σαν πλανήτες, τα νετρόνια και τα πρωτόνια σαν ήλιοι, ενώ το απειροελάχιστο μέγεθός τους κατορθώνει να καθρεπτίσει το ατελείωτο σύμπαν.

Είναι φανερό ότι τα βιβλία της σειράς «Το Θαύμα του Κόσμου» αποτελούν «λογοτεχνικά βιβλία γνώσεων», τα οποία,

παρόλο που χρησιμοποιούν αφηγηματικό οπλισμό από το χώρο της λογοτεχνίας, ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τη μετάδοση επιστημονικών γνώσεων. Όμως, η μελέτη σχετικών βιβλίων δείχνει ότι συχνότατα η ιστορία «βαραίνει» πάνω στην επιστήμη δημιουργώντας βιβλία που, ενώ προτίθενται να επικοινωνήσουν επιστημονικές γνώσεις, μένουν προσκολλημένα στη μαγεία της μυθοπλασίας, καμιά φορά ακόμη και σε βάρος της εγκυρότητας των πληροφοριών που μεταδίδουν.

Μάλιστα ο κατεξοχήν χώρος που στα «λογοτεχνικά βιβλία γνώσεων» υπερισχύει η λογοτεχνία της επιστήμης είναι εκείνος της εικονογράφησης. Ακόμη και όταν στο λεκτικό κείμενο εμφανώς επιχειρείται η μετάδοση γνώσεων, η εικονογράφηση μεροληπτεί σαφώς υπέρ της αφήγησης, θέτοντας σε δεύτερη μοίρα τη γνώση. Με άλλα λόγια, σχεδόν σε όλα τα βιβλία αυτής της κατηγορίας οι εικόνες προσκολλώνται στη λογοτεχνία, αναπαριστώντας το μυθοπλαστικό σύμπαν, σε τόνο (μάλλον) ασυμβίβαστο με τον πληροφοριακό χαρακτήρα των επιστημονικών κειμένων. Γι' αυτό είναι ιδιαίτερα συχνές εικόνες με ανιμιστικά στοιχεία [π.χ. σταγόνες με μάτια και ανθρωπίνες εκφράσεις στο *Το σύννεφο που έβαλε τα κλάματα* (1997)], παραμυθικοί τόποι (π.χ. μακρινοί πλανήτες), ενώ από όλο το φάσμα των εικόνων που συναντάται σε ένα βιβλίο γνώσης –«διακοσμητικές», «αναπαραστατικές», «οργανωτικές», «ερμηνευτικές» και «μετασχηματιστικές» (decorational, representational, organizational, interpretational, transformational)– απουσιάζουν εκείνες που κατεξοχήν συμβάλλουν στη μάθηση, δηλαδή οι «μετασχηματιστικές» (transformational) (Levin et al., 1987).

Στα βιβλία της σειράς «Το Θαύμα του Κόσμου», συναντούμε ακόμη και εικόνες *ερμηνευτικές*, όπου μια οπτική αναλογία στοχεύει στην πληρέστερη κατανόηση μιας δύσκολης έννοιας. Έτσι, για παράδειγμα, στο *Ταξίδι στην καρδιά του πυρήνα* (2001β) η εικονογράφος επιλέγει να αποτυπώσει το σημείο του λεκτικού κειμένου που εξηγεί πώς θα ήταν ο κόσμος, αν το άτομο ήταν συμπαγές και χωρίς κενά. Αυτό όμως δεν αλλάζει τον

τόνο της εικονογράφησης, αφού η μεγάλη πλειονότητα των εικόνων συνίσταται σε στιγμιότυπα, που, χωρίς να αγνοούν τα επιστημονικά δεδομένα, διανθίζονται με πλήθος μυθοπλαστικά στοιχεία. Έτσι, στο ίδιο βιβλίο, η πρωταγωνίστρια σε σμίκρυνση παρουσιάζεται να στροβιλίζεται γαντζωμένη πάνω σε ένα ηλεκτρόνιο, σε μια εικόνα που απέχει πολύ από μια πιστή χαρτογράφηση του πυρήνα.

Άλλοτε πάλι παρατηρούνται αναχρονισμοί, αφού ο άνθρωπος του σήμερα αποτελεί το μέτρο για να περιγραφεί η εξέλιξη του σύμπαντος και των ειδών του στη διάρκεια των αιώνων. Έτσι, για παράδειγμα στο βιβλίο *Η πορεία της ζωής* (2008α), προκειμένου να αναπαρασταθεί ο προϊστορικός άνθρωπος σε μια αφήγηση που θα πρέπει να γίνει κατανοητή από το μικρό παιδί, η εικονογράφηση παρουσιάζει μια σκηνή από μια... σύγχρονη πυρηνική οικογένεια, όπου μια μαμά, ένας μπαμπάς και δύο παιδιά τοποθετούνται σε προϊστορικό σκηνικό, σε ρόλους και στάσεις απόλυτα σημερινούς (Λοϊζου, 2008α: 35). Η συγκεκριμένη τακτική δημιουργεί κάποια προβλήματα, αφού, καθώς ο κόσμος γίνεται αντικείμενο θέασης μέσα από το ανοίκειο πρίσμα του σήμερα, επιβάλλεται στο «τότε» η ετερότητα του «τώρα».

Επιπλέον, τόσο στο λεκτικό κείμενο όσο και στην εικονογράφηση, στα βιβλία αυτής της κατηγορίας κάνει έντονα την εμφάνισή του ένας ανθρώπινος «εγωκεντρισμός». Η Φύση γνωρίζει την προκρούστεια κλίνη των ανθρώπινων μέτρων και, καθώς παρουσιάζεται μέσα από τα παραμορφωτικά γυαλιά της ανθρώπινης οπτικής, φυσικά φαινόμενα και νόμοι συμμορφώνονται με τις ανθρώπινες απόψεις και αντιλήψεις. Και ενώ κανείς δεν αμφισβητεί την τεράστια συμβολή ενός τέτοιου αφηγηματικού μηχανισμού στην κατανόηση, κυρίως όταν πρόκειται για μικρά παιδιά, δεν μπορεί παρά να μη δει ότι παρόμοιες τάσεις κινδυνεύουν διαρκώς από μια δόση υπεραπλοποίησης ενός πολυπλοκότερου φυσικού σύμπαντος, με μοναδικό σκοπό να καταφέρει να χωρέσει στα στενά όρια της ανθρώπινης εμπειρίας και κατανόησης.

Ίσως γι' αυτό και έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι στιγμές εκείνες που το λογοτεχνικό κείμενο επιτρέπει στα ζώα και τα φυσικά φαινόμενα να έχουν τη δική τους διαφορετική οπτική και τις δικές τους ιδέες, οι οποίες δεν ταυτίζονται με τις ανθρώπινες. Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία στον *Αθάνατο γαϊδαράκο* (2008β) της Μάρως Λοϊζου είναι η ύπαρξη των ζώων, που κανείς δεν αγαπά και κανείς δεν φροντίζει. Η ατέλειωτη σειρά των ψύλλων, των ψειρών, των κουνουπιών και των μυγών, αναλαμβάνουν από μόνα τους τη συντήρησή τους και βλέπουν τον κόσμο διαφορετικά από τον άνθρωπο. Έτσι, αυτό που για τους ανθρώπους είναι όχληση για αυτά είναι επιβίωση, αυτό που για τους ανθρώπους είναι ξεκούραση και νυχτερινός ύπνος για αυτά είναι αγώνας και εργασία και αυτό που για τη συμπαθητική γιαγιά της ιστορίας είναι ροχαλητό για αυτά είναι ξυπνητήρι και εγερτήριο. Παρόλο που ούτε σε αυτή την περίπτωση εγκαταλείπεται ο ανθρώπινος εγωκεντρισμός, καθώς ο κόσμος των εντόμων παρουσιάζεται και εδώ με όρους ανθρώπινης εμπειρίας, η ύπαρξη μιας άλλης οπτικής, διαφορετικής από τη δική μας, παρακινεί τον αναγνώστη να σκεφτεί ότι τα πράγματα δεν είναι πάντα και για όλους απόλυτα ίδια.

Φαίνεται, μάλιστα, ότι αυτός ο εγωκεντρισμός του σύγχρονου ανθρώπου καταλήγει σε έναν γενικευμένο «ανθρωπομορφισμό», όπου όχι μόνο ο άνθρωπος προβάλλει τη δική του οπτική στη φύση, αλλά επιβάλλει σε μη ανθρώπινα όντα (π.χ. ζώα), συχνά μάλιστα και μη έμβια (π.χ. Ήλιος), να μιλούν, να σκέπτονται και να συμπεριφέρονται σαν άνθρωποι. Με αυτόν τον τρόπο τα μόρια είναι αποτέλεσμα φιλίας και θετικών συναισθημάτων από πλευράς των ατόμων. Όταν δύο άτομα υδρογόνου αγαπήσουν ένα άτομο οξυγόνου ενώνονται μαζί του σε μια ιδιότυπη αγάπη που δίνει το νερό, ενώ αν ένα άτομο χλωρίου φιλιώσει με ένα άτομο νατρίου θα γεννηθεί το χλωριούχο νάτριο. Σε περιπτώσεις σαν κι αυτές τα φιλικά και εχθρικά αισθήματα καθορίζουν τη μορφή της ύλης και η φυσική αναγκαιότητα μεταλλάσσεται σε συναισθηματική επιλογή. Έτσι, ο αναγνώ-

στης παρατηρεί ναρκισσιστικά την παρουσία του να πολλαπλασιάζεται και την οπτική του να επιβάλλεται σε όλο το σύμπαν.

Μάλιστα, αυτή η τάση εξανθρωπισμού της Φύσης καταλήγει στην επιβολή μιας «ηθικής διάστασης» στα φυσικά πράγματα τόσο στα λογοτεχνικά όσο και τα λογοτεχνικά βιβλία γνώσης. Σε όντα και φαινόμενα που δεν είναι ούτε καλά ούτε κακά, εκεί όπου οι αλλαγές δεν συμβαίνουν για να τιμωρηθεί ή να επιβραβευτεί κάποιος και οι εξελίξεις δεν στηρίζονται σε αγαθές ή κακές προθέσεις, αλλά σε μια φυσική αναγκαιότητα, επιβάλλεται η ανθρώπινη ηθική και τα πάντα μετατρέπονται αυτομάτως σε ηθικά ή ανήθικα. Έτσι προέκυψε ο λύκος ο κακός, που επειδή ήταν πάντοτε αναγκασμένος να τρέφεται με κρέας άλλων ζώων, στοίχειωσε με την κακία του τα παραμύθια και τα παιδικά όνειρα. Κακά, αλλά συνάμα και αηδιαστικά και σιχαμένα, υπήρξαν πάντοτε η ύαινα και ο γύπας, που, παρά το γεγονός ότι αποτελούν τους «καθαριστές» του δάσους, κατηγορήθηκαν για ασέβεια απέναντι στους νεκρούς. Σε ένα φυσικό κόσμο που όλα είναι εξίσου αναγκαία, αφού όλα έχουν τη θέση τους στην τροφική αλυσίδα, η μυθοπλαστική τους αντιμετώπιση συχνά κατέληξε στην επιβολή ηθικών διαστάσεων και στη δημιουργία στρατιών καλών και κακών, ακόμη και μέσα στο χώρο των φυσικών φαινομένων (π.χ. ο βοριάς, το χαλάζι, ο παγετός στρατεύθηκαν με τους κακούς, ενώ ο ήλιος με τους καλούς).

Το ίδιο συνέβη συχνά και σε ιστορίες για τη φύση, τη γέννηση και την εξέλιξη του σύμπαντος. Αμέσως μετά την απόδοση μιας ηθικής διάστασης, η ιστορία γέννησε τους καλούς δημιουργούς και κακούς αποδομητές της ύλης. Στο βιβλίο *Η πορεία της ζωής* (2008α), για παράδειγμα, τόσο λεκτικά όσο και εικονογραφικά, η μικρούλα η Ζωή είναι καλή, γιατί έφτιαξε τον κόσμο ενάντια στις φθοροποιές δυνάμεις των κακών Στρούκας που ζωγραφισμένοι με μαύρο μελάνι επικοινωνούν και οπτικά την επικινδυνότητά τους. Σε αυτή την αφηγηματική εξέλιξη του κόσμου από τον πρώτο μονοκύτταρο οργανισμό μέχρι το μεγά-

λο σύμπαν και τον άνθρωπο, η πορεία της ζωής παρουσιάζεται ως μια αέναη πάλη ανάμεσα στο Καλό, που δημιουργεί και προστατεύει τα δημιουργήματά του, και στο Κακό που επιθυμεί να τα καταστρέψει. Και παρόλο που στην πραγματικότητα από τη φθορά πηγάζει η καινούρια ζωή, ακόμη και όταν εξαλείφονται κάποιοι ενδιάμεσοι κρίκοι στη μεγάλη πορεία της εξέλιξης, η ισχυροποίηση του κλασικού διδύμου Καλού-Κακού μεταλλάσσει μια φυσική αναγκαιότητα σε ύψιστο θέμα ηθικής τάξης.

Έτσι, στην ιστορία της δημιουργίας δημιουργείται το απόλυτο Καλό, καθώς και ο αντίποδάς του, το απόλυτο Κακό. Τότε η ιστορία προσλαμβάνει μια διάσταση μεταφυσική, καθώς η ιδέα του Θεού κυριαρχεί, έστω και αταβιστικά, στη μυθοπλασία. Ακόμη και αφηγήσεις που δεν τον κατονομάζουν, εξακολουθούν να συμπεριλαμβάνουν τη θεότητα στην γκάμα των χαρακτήρων τους. Στο ομώνυμο βιβλίο της Λοϊζου, ένα υπερφυσικό ον με το όνομα Ζωή ευθύνεται για τη δημιουργία και τη διατήρηση του κόσμου μας. Η Καλή Ζωή και τα Κακά Στρούκας αναβιώνουν τον πανάρχαιο αγώνα του Φωτός με τις Δυνάμεις του Σκότους, του Θεού με τον Σατανά. Μια θρησκευτική ηθική φωλιάζει μέσα σε ένα κείμενο που ξεκίνησε να διηγηθεί την ιστορία της γέννησης και της εξέλιξης του σύμπαντος χωρίς θρησκευτική πρόθεση.

Όταν ο ανθρωπομορφισμός και η ανθρώπινη ηθική επιβάλλονται πάνω σε θέματα επιστήμης, τότε η επιστήμη διολισθαίνει στη φιλοσοφία. Και συμβαίνει συχνά παρόμοια βιβλία, ενώ ξεκινούν με την πρόθεση να μεταδώσουν επιστημονικές γνώσεις και δεδομένα, στην πορεία να επιβάλλουν την ανθρώπινη ηθική και να φορτώνουν την ιστορία της δημιουργίας με ανθρώπινες κοσμοθεωρίες. Υπακούοντας σε μια μακράιωνα παράδοση που θέλει τις θεωρίες για την αρχή του κόσμου να εκφράζονται με μορφή ιστοριών (Χατζηγεωργίου, 2000), στα σύγχρονα ομόθεμα βιβλία και, παρά την πρόθεση για μια εύληπτη επιστημονική καταγραφή των γεγονότων, κάτω από το συναρπαστικό μανδύα μιας ευχάριστης αφήγησης,

ο ανθρωπομορφισμός και η ηθικοποίηση του κόσμου δείχνει να μετατοπίζει το κέντρο βάρους της διήγησης από τη φυσική στη μεταφυσική. Έτσι το βιβλίο από «λογοτεχνικό βιβλίο γνώσεων» μετατρέπεται μάλλον σε βιβλίο λογοτεχνίας κατάλληλο για την εισαγωγή των παιδιών σε θέματα όχι τόσο επιστήμης όσο φιλοσοφίας (Lipman, 1988, 1991, Matthews, 1980, 1994, Θεοδωροπούλου, 2007).

Φαίνεται, λοιπόν, ότι το δυσεπίλυτο επιστημολογικό πρόβλημα των σχέσεων επιστήμης και φιλοσοφίας ανακύπτει σε μικρογραφία στο «λογοτεχνικό βιβλίο γνώσεων», όπου το ίδιο κείμενο διεκδικείται συγχρόνως και από την αντικειμενικότητα της επιστήμης και τη φιλοσοφική διάσταση του μυθοπλαστικού στοχασμού. Μάλιστα κάποιες φορές το ζήτημα τίθεται γενικότερα. Σε άρθρο του, με τον εύλογο τίτλο «Non-fiction for children: Does it really exist?», ο P. Nodelman (1987) ισχυρίζεται ότι το βιβλίο γνώσης, ακόμη και στην κλασική του μορφή, δεν είναι παρά ένα ακόμη κείμενο μυθοπλασίας, αφού δεν μεταφέρει τίποτε άλλο από τις υποκειμενικές απόψεις του γράφοντος για την πραγματικότητα. Με ύφος αντικειμενικό και γλώσσα πληροφοριακή, η προσωπική στάση του συγγραφέα και της εποχής του για τον κόσμο και τη φύση πλασάρεται, συνειδητά ή ασυνείδητα, ως η μόνη αλήθεια. Στην πραγματικότητα όμως δεν είναι παρά η δική του αλήθεια για τα πράγματα. Έτσι η συζήτηση για το βιβλίο γνώσης ανάγεται στο φιλοσοφικό ερώτημα αναφορικά με τη δυνατότητα γνώσης της πραγματικότητας. Για τον Nodelman, ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι υπάρχει ένας αντικειμενικός κόσμος έξω από εμάς, χωρίς προκαταλήψεις και διαστρεβλώσεις, ο άνθρωπος είναι απίθανο να τον γνωρίσει. «Από τη σκοπιά του ανθρώπου, η πραγματικότητα είναι μυθοπλασία» (Nodelman, 1987: 190).

Ας πάρουμε ως παράδειγμα το *Άτομα και μόρια* (2000), του P.R. Cox. Θα διαπιστώσουμε ότι, αφήνοντας κατά μέρος τα άτομα ως μη τεμνόμενα (ελληνική αρχαιότητα), μια σειρά από επιστημονικά μοντέλα για την εσωτερική δομή του ατόμου κα-

τά καιρούς διατυπώθηκαν, υποστηρίχθηκαν και γρήγορα ξεπεράστηκαν. Από το πρώτο μοντέλο του «σταφιδόψωμου» του J. J. Thomson στις αρχές του 20ού αιώνα, όπου αρνητικά φορτισμένοι κόκκοι υπήρχαν διάσπαρτοι σε ένα ομογενές σώμα και εκείνα των Ernest Rutherford (βελτιωμένο από τον Niels Bohr) και James Chadwick, όπου αρνητικά φορτισμένα σωματίδια περιφέρονται γύρω από έναν θετικά φορτισμένο πυρήνα, που αποτελείται από νετρόνια και πρωτόνια, μέχρι το πλέον πρόσφατο «μοντέλο του νέφους», που αντιπροσωπεύει το χώρο στον οποίο υπάρχει πιθανότητα να βρεθούν τα ηλεκτρόνια, είναι φανερό η αλλαγή των επιστημονικών δεδομένων και συνακόλουθα η δυνατότητα «γνώσης» που προσφέρει ένα βιβλίο γνώσης. Μάλιστα το συγκεκριμένο παράδειγμα ανακαλεί τις απόψεις του K. Popper, σχετικά με την ειδοποιό διαφορά της επιστήμης· αντίθετα με το δόγμα, το οποίο δεν υπάρχει περίπτωση να αποδειχθεί αναληθές, η επιστήμη διακρίνεται από τη μη επιστήμη ακριβώς επειδή υπόκειται σε μια διαρκή δυνατότητα κατάρριψης και διάψευσης (falsifiable).

Μέσα σε αυτό το ευμετάβλητο τοπίο των αλληλοσυγκρουόμενων επιστημονικών απόψεων, το «λογοτεχνικό βιβλίο γνώσης» θα επιμείνει στη μετάδοση κάποιων, θεωρούμενων ως πραγματικών, δεδομένων, εμπλουτισμένων όμως με ικανές δόσεις παραμυθιού. Τόσο το λεκτικό κείμενο όσο κυρίως το οπτικό θα αποτυπώσουν μια φανταστική ιστορία, που, παρά την έκδηλη πρόθεσή της να μεταδώσει γνώσεις, δεν θα εγκαταλείψει ποτέ τη μαγεία της αφήγησης και της μυθοπλασίας. Στα «λογοτεχνικά βιβλία γνώσης», η επιστημονική αλήθεια φαίνεται να έρχεται σε δεύτερη μοίρα, αφού μάλλον υπερισχύει η ψυχαγωγία που προσφέρει η λογοτεχνία. Γι' αυτό, ακόμη κι όταν το θέμα παρόμοιων βιβλίων είναι «Το Θάυμα του Κόσμου», το θαύμα της αφήγησης αποδεικνύεται τόσο ισχυρό, ώστε επιβάλλει τους δικούς του κανόνες και τις δικές του παραμέτρους στην κειμενική του παρουσίαση.

Βιβλιογραφία

Α. Πρωτογενείς Πηγές

- Γκετζ, Ντενί. *Το θεώρημα του παπαγάλου*. Μτφρ. Τεύκτρος Μιχαηλίδης. Αθήνα: Πόλις, 1999.
- Δοξιάδης, Απόστολος. *Ο θείος Πέτρος και η Εικασία του Γκόλντμπαχ*. Αθήνα: Καστανιώτης, 1992.
- Κοξ, Φιλ Ρόξμπι, & Πάρσοναζ, Μαξ (κείμενο), Μπάρτον, Άντυ & Τσεν, Καν Κουο (εικόνες). *Άτομα και μόρια*. Μτφρ. Μάνος Βενετσάνος. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2000.
- Λοΐζου, Μάρω. *Η νύχτα τρέχει να συναντήσει την ημέρα*. Εικονογρ. Χρήστος Κάλφας. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2004α.
- Λοΐζου, Μάρω. *Η πεταλούδα που δεν μπόρεσε να κρατήσει την υποσχεσή της*. Ζωγρ. Κατερίνα Βερούτσου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2006.
- Λοΐζου, Μάρω. *Η πορεία της ζωής*. Ζωγρ. Κατερίνα Βερούτσου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2008α.
- Λοΐζου, Μάρω. *Η πιο όμορφη πορτοκαλιά του κάμπου*. Ζωγρ. Κατερίνα Βερούτσου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2005α.
- Λοΐζου, Μάρω. *Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένα κοσμικό αυγό*. Ζωγρ. Κατερίνα Βερούτσου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2005β.
- Λοΐζου, Μάρω. *Ο θάνατος γαϊδαράκος*. Ζωγρ. Κατερίνα Βερούτσου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2008β.
- Λοΐζου, Μάρω. *Ο άνθρωπος προχωρεί*. Ζωγρ. Κατερίνα Βερούτσου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2001α.
- Λοΐζου, Μάρω. *Τα δύο ερωτευμένα ξαρκάδια*. Ζωγρ. Κατερίνα Βερούτσου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2004β.
- Λοΐζου, Μάρω. *Ταξίδι στην καρδιά του πυρήνα*. Ζωγρ. Κατερίνα Βερούτσου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2001β.
- Λοΐζου, Μάρω. *Το μυστικό του ασημένιου πλανήτη*. Ζωγρ. Κατερίνα Βερούτσου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2004γ.
- Λοΐζου, Μάρω. *Το πέτρινο βιβλίο*. Ζωγρ. Κατερίνα Βερούτσου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 1999.
- Μαντουβάλου, Σοφία. *Το Σύννεφο που έβαλε τα κλάματα*. Εικονογρ. Κέλλυ Ματαθία-Κόβο. Αθήνα: Καστανιώτης, 1997.
- Τριβιζάς, Ευγένιος. *Φουφήχτρα, η μάγισσα με την ηλεκτρική σκούπα*. Εικονογρ. Κατερίνα Βερούτσου. Αθήνα: Μίνωας, 1996.

Β. Δευτερογενείς Πηγές

- Glassy, Mark. *The Biology of Science Fiction Cinema*. Jefferson, N. C.: McFarland, 2001.
- Levin, Joel, Anglin, Gary, & Carney, Russell. «On empirically validating functions of pictures in prose». In: Willows, Dale M., & Houghton, Harvey (επιμ.). *The Psychology of Illustration*. Τόμ. 1. New York: Springer-Verlag, 1987, σ. 51-85.
- Lipman, Matthew. *Philosophy Goes to School*. Philadelphia: Temple University Press, 1988.
- Lipman, Matthew. *Thinking in Education*. New York: Cambridge University Press, 1991.
- Matthews, Gareth. *Philosophy and the Young Child*. Cambridge/Mass.: Harvard University Press, 1980.
- Matthews, Gareth. *The Philosophy of Childhood*. Cambridge/Mass.: Harvard University Press, 1994.
- Nodelman, Perry. «Non-fiction for children: Does it really exist?». *Children's Literature Association Quarterly* 12 (4) (1987): 160-61.
- Rosenblatt, Louise M. *The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work*. Carbondale/Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1978.
- Trundle, Kathy Cabe, & Troland, Thomas. «The moon in children's literature. How to avoid the pitfalls of introducing misconceptions when reading about the Moon». *Science and Children* 43(2) (2000): 40-43.
- Yannicopoulou, Angela. «The (non)fiction book for young children: An interesting case in the Greek publishing market». *Bookbird* 41(1) (2003): 28-32.
- Γιαννικοπούλου, Αγγελική, & Πρεβεζάνου, Βαρθαρά. *Ένα διαθεματικό πείραμα στο νηπιαγωγείο: Λογοτεχνία και φυσική*. Αθήνα: Παπαδόπουλος (υπό έκδοση).
- Γκίβαλου-Κατοίκη, Άντα. «Η αμφίδρομη σχέση λογοτεχνίας και γνωστικών αντικειμένων». Στο: Αποστολίδου, Βενετία, & Χοντολίδου, Ελένη (επιμ.). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω (Γιώργος Δαρδανός), 1999: 35-41.
- Θεοδωροπούλου, Έλενα. «Πρόλογος για την ελληνική έκδοση». Στο: Sharp, Ann Margaret, & Splitter, Laurance Joseph. *Φιλοσοφία για Παιδιά: Το Κοινωνιοσοκομείο και Δίνοντας Νόημα στον Κόσμο*

- μου. Μτφρ. Έλενα Θεοδωροπούλου. Αθήνα: Ατραπός, 2000, σ. 9-46.
- Καρπόζηλου, Μάρθα. *Το παιδί στην χώρα των βιβλίων*. Αθήνα: Καστανιώτης, 1994.
- Παπαντωνάκης, Γεώργιος. *Εισαγωγή στο ελληνικό παιδικό μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας: Από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Κέδρος, 2001.
- Πόπερ, Καρλ. *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*. Μτφρ. Ειρήνη Παπαδάκη. Αθήνα: Παπαζήσης, 2003.
- Χατζηγεωργίου, Ιωάννης. «Αφήγηση, Φαντασία, Φυσική». περ. *Τα Εκπαιδευτικά* 55-56 (2000): 95-107.